SZABOLCS OTTÓ (1927–2013)[1]

A temetés, a végső búcsú egyszerre fájdalom és felemelő érzés mindazok számára, akik ismerték, becsülték, szerették halottunkat. Fájdalom, hiszen egy sokunk számára példamutató életút zárult le, de felemelő is, hiszen azért gyűltünk össze, hogy emlékezzünk és emlékeztessünk rá. Az emlékezés mérlegkészítés is: mit adott az elhunyt családjának, szakmájának, társadalmának és milyen lehetőségeket nyitott számára, netán amilyen korlátok közé zárta őt élete közel kilenc évtizede során az a világ, amelyben élnie rendeltetett.

A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Történettudományi Intézete és a Magyar Történelmi Társulat nevében búcsúzom most Szabolcs Ottótól s próbálom felidézni: mit tehetünk élete szakmai mérlegének serpenyőjébe.

1927-ben született. Szerencsésebb generáció tagjaként 18 éves korában nem a túlélés képességéről kellett volna bizonyosságot adnia, hanem az iskolai munkáját megkoronázó érettségire kellett volna készülnie. Dacolva a 20. század kegyetlen erőivel, mindkét vizsgát sikerrel állta és Sztálin halálának évében már le is zárta történelem szakos egyetemi tanulmányait. A tehetségesnek gondolt pályakezdők akkori tipikus lehetőségét is megkapja: aspiráns az MTA Történettudományi Intézetében és 1961-ben már kandidátusi disszertációját védi. Magánélete és pályája gyorsan ível:1959-ben nősül, első gyermeke 1960-ban születik, 1962-től szakmai intézményt építhet az Országos Pedagógiai Intézetben, rendszeresen publikál, elsősorban az 1920-as évek magyar értelmiségi-alkalmazotti társadalmáról, de Unger Mátyás társszerzőjeként ő írhatja az 1965-ben megjelent, sok évig igen széles körben használt magyar történeti szintézist is. Az 1960-as évtized végére a történelemoktatás módszertanának (egy nagy csapat vezető tagjaként) elismert szakértője, a vonatkozó szakfolyóirat szerkesztője, tantervi reformok kezdeményezője, szakmai konferenciák és tanári továbbképzések fáradhatatlan szervezője. Lendülete nem független attól a szellemi és politikai légkörtől, ami a kádári amnesztia és az új gazdasági mechanizmus bevezetése közötti időszakban formálódik. Hajdu Tibor gondolatát és szavait idézve: Hruscsov 1964-es bukása után a Brezsnyev éra feladta a kommunizmus hagyományos koncepcióját, de ezt nem deklarálta és nem is keresett helyette újat – stagnált. Ebben a helyzetben a kádári vezetés kis lépésekkel próbált közeledni a realitásokhoz, élhetőbbé téve az országot. Ez akkor is így volt, ha ma már tudjuk: a hatvanas években is érlelődött már a nyolcvanas évek második felének válsága. Ugyancsak Hajdú Tibor mutatott rá a legegyértelműbben arra, hogy az aki nincs ellenünk, az velünk van kádári elvének Magyarországán, ha sok feszültséggel is terhelve, de megkezdődött az új, főleg az állami bürokráciára épülő középosztály összefonódása a régi középosztály leszárma-

[1] Szabolcs Ottó búcsúztatása: Farkasréti temető, 2014. január 8.

zottaival. Három év alatt majd 50 százalékkal emelkedett (megközelítve a 100 000-es számot) az egyetemi és főiskolai hallgatók létszáma, miután 1963-ban eltörölték a felvételre kerülő diákok származás szerinti kategorizálását. (Hajdu Tibor: A diplomások létszámnövekedésének társadalmi hatásai a 20. század ötvenes-hatvanas éveiben. Történelmi Szemle XLIX (2007)1:63–89.) Szabolcs Ottó a történelemtanításban próbálta érvényesíteni azt a realitásokhoz közelíteni próbáló, bár sok-sok régi kolonccal terhelt politikát, amit számos nemzedéktársa az élet más területein épített. Igen vékony jégen járt. Szakterülete történetszemléleti és oktatáspolitikai viták metszéspontjában állt, s ő igen aktívan vett részt mindkét terület elvi vitáiban és gyakorlati konfliktusaiban. Bázisa az Országos Pedagógiai Intézetet követően (itt 1984-ig dolgozik) az ELTE Bölcsészettudományi Kara és a Magyar Történelmi Társulat, ahol 1975-től 1985-ig főtitkár, 1986-tól 1999-ig alelnök, 1992-től pedig a vezetése alatt a történelemtanárok leghatékonyabban működő szervezetévé fejlődött intézmény, a Társulat Tanári Tagozata vezetője. A 21. század első évtizedének vége felé érezte erejének gyengülését és fokozatosan visszalépett az aktív munkától.

Mi is kerül tehát e fél évszázados pálya szakmai mérlegének serpenyőjébe?

Kezdjük egy jelentős társadalomtörténeti munkássággal: Szabolcs Ottó elsőként foglalkozott a Horthy korszak tisztviselőrétegével, a dogmatikusan értelmezett osztálystruktúra helyett széles körű forrásbázis alapján elemezte a Trianon után rendkívüli mértékben felduzzadó tisztviselő réteg (családtagokkal együtt a lakosság közel 10 százaléka) összetételét, mobilitási mutatóit, politikai törekvéseit, mentalitását. Vonatkozó kutatatásait időben és az értelmiség más rétegeire is kiterjedően az 1990-es évek közepéig folytatta. Andrew C. Janos 1982-ben megjelent, a témakörben mérvadónak tekintett könyvét (The Politics of Backwardness, 1825–1945. Princeton University Press) jóval megelőzően elemezte az állami bürokrácia szerepét a bethleni konszolidációban, de kutatói figyelme kiterjedt a magántisztviselői rétegekre is. Munkássága része annak a Berend T. Iván, Ránki György, Ádám Magda, Gunst Péter, Juhász Gyula, L. Nagy Zsuzsa, Ormos Mária, Sipos Péter és jó néhány más, e generációhoz tartozó kollléga nevével fémjelezhető erőfeszítésnek, amely elsőként tett kísérletet a Horthy korszak ideológiai előfeltevésektől nem mentes, de tudományos alaposságú kutatására, keresvén mind a konszolidációs mind a válság időszakok mélyebb gyökereit és nemzetközi kontextusát.

Legjelentősebb azonban a történeti közgondolkodás soktényezős összefüggésrendszerében értelmezendő tevékenysége a magyarországi történelemoktatás elveinek és gyakorlatának formálásában. 1982-ben a *Történelem és közgondolkodás* c. egri tanácskozáson mondta ma is elgondolkoztatóan a korábbi történelemoktatásról: „inkább az eszmei és politikai törekvések vezérelték tananyagának és tanítási koncepciójának kialakításában, mint a személyiségfejlesztés... lehetőségei és szükségletei... A történelemtudomány új eredményeinek ismerete és a politikai szilárdság azonban önmagában senkit sem avat a történelemtanítás szakemberévé" (Történelem és közgondolkodás. Szerkesztette: Vass Henrik. Kossuth, Budapest, 1982. 231–2.) Arra figyelmeztetett, hogy nem pusztán az anyag megtanítását, hanem a mindenhonnan szerzett informá-

ciók rendszerezését kell a történelemtanítás középpontjába állítani. Próféták és agitátorok kijelentéseinek ismételgetése helyett a kritikus rendszerezéshez ad segítséget a modern társadalomtudományok eredményeinek, módszereinek integrálása'a történelem oktatásába. Ezt a célt s a magyar történelem mindenkori egyetemes történelmi összefüggésekbe helyezését, az információs robbanás következményeinek mérlegelését, a modern technikai eszközök használatának sürgetését, egy szóval az élményszerűség minél teljesebb körű kibontakoztatását szolgálta életműve legnagyobb része.

Ezer körüli publikáció, megszámlálhatatlan országos és nemzetközi konferencia szervezése, lebonyolítása, Magyarország bevonása a nemzetközi tankönyvegyeztetési folyamatokba, szakfolyóiratok és történelempedagógiai szakkönyvsorozatok szerkesztése, közvetlen és kreatív reagálás a történelemoktatás politikai környezetének változásaira, emberség és empátia: címszavak a most véglegesen lezárult életmű összegező értékeléséhez és tanulságainak mérlegeléséhez.

Ez a szomorú alkalom is emlékeztet ugyanis bennünket: a mi szakmánkban is csak az egyes generációk egymásra épülő teljesítményei bizonyíthatják a történetírás ma különösen erőteljesen igényelt „társadalmi hasznosságát". Szabolcs Ottó egy olyan generáció tagja, amely az 1950-es 60-s évek fordulójától kezdve mélyre fúró forrásfeltárásokkal, részmonográfiákkal és szintézisekkel, érdekfeszítően megírt népszerűsítő művekkel gondolkoztatta el a szakmai közösséget, a gondolkodni akaró és képes közvéleményt haza és haladás viszonyáról. Számukra sokkal világosabban látszott, hogy merre van előre, mint a későbbi nemzedékekhez tartozó kollégáknak. Irigylésre méltó magabiztossággal tervezett és építkezett Szabolcs Ottó, szenvedélyes tenni akarása, a keskeny ösvények és széles utak párhuzamos használata, az egyszerre kritikus és konstruktív szemléletmód és napi gyakorlat sikeres megvalósítása szakmán innen és túl egy egyre ritkább, de annál értékesebb közéleti értelmiségi magatartásmodell inspiráló példája. Elporladó teste az elmúlásra, a közemlékezetbe épülő intellektusa a jelen- és jövőformálás minden igazi értelmiségi számára kötelező feladatára hív fel minket e szomorú, de mégis felemelő pillanatban.

Pók Attila